

**МОЖЛИВІСТЬ ПОВЕРНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ:
ПРОБЛЕМИ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ**

**THE POSSIBILITY OF THE RETURN OF MILITARY COURTS:
PROBLEMS AND THE NEED FOR ESTABLISHMENT**

Актуальність статті полягає в тому, що судова гілка влади як і інші правові інституції зазнала впливу війни, що, безумовно, внесло свої корективи в процес здійснення судочинства. Адже війна в країні не може не впливати на процес здійснення правосуддя. Проте, навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим, про що не раз, починаючи з 2010 року після ліквідації по доцільність створення військових судів і їх місце в системах військової юстиції та судів загальної юрисдикції, обговорювалося в наукових колах та самими суддями. У статті зазначено, що активно ведеться дискусія про необхідність повернення військових судів в Україні. Водночас для того, щоб вони не тільки ефективно працювали, а й не порушували права громадян слід врахувати й особливості роботи в умовах бойових дій та підвищеного навантаження. В статті акцентовано увагу, що закріплення подвійного статусу військових судів як судів загальної юрисдикції у мирний час та спеціалізованих судів на час війни. Зроблено висновок, що серед необхідних механізмів удосконалення – запровадження спрощеної процедури розгляду кримінальних проваджень у військових судах під час війни. Тобто зменшення терміну процесуальних дій, обмеження кількості інстанцій, що здійснюють перегляд рішень військових судів, двома, з одночасним обмеженням максимально можливого покарання, що може призначити військовий суд, 10-ма роками позбавлення волі, а також обов'язковим переглядом рішень, прийнятих у такому порядку після завершення війни вищими судовими інстанціями. Закріплення подвійного статусу військових судів як судів загальної юрисдикції у мирний час та спеціалізованих судів на час війни дасть і подвійний ефект: з одного боку, діяльність військових судів у мирний час на основі найсуворіших стандартів правосуддя підвищить ефективність Збройних сил за рахунок зміцнення правопорядку у військових формуваннях. А з другого – у випадку виникнення загрози війни та початку бойових дій дозволить в максимально короткі строки адаптувати систему правосуддя до воєнного часу, водночас не допустивши перетворення військових судів на репресивно-каральну машину.

Ключові слова: *суди, військові суди, військовий стан, злочин, судовий захист.*

The relevance of the article lies in the fact that the judicial branch of government, like other legal institutions, was affected by the war, which, of course, made adjustments to the process of administration of justice. After all, the war in the country cannot help but affect the process of administration of justice. However, even in the conditions of martial law, the constitutional right of a person to judicial protection cannot be limited, which has been discussed more than once in scientific circles, starting from 2010 after the liquidation of the feasibility of creating military courts and their place in the systems of military justice and courts of general jurisdiction and the judges themselves. The article states that there is an active discussion about the need to return military courts to Ukraine. At the same time, in order for them not only to work efficiently, but also not to violate the rights of citizens, the peculiarities of working in conditions of hostilities and increased

workload should be taken into account. The article emphasizes that the consolidation of the dual status of military courts as courts of general jurisdiction in peacetime and specialized courts in wartime. It was concluded that among the necessary improvement mechanisms is the introduction of a simplified procedure for consideration of criminal proceedings in military courts during the war. That is, reducing the term of procedural actions, limiting the number of instances reviewing the decisions of military courts to two, with the simultaneous limitation of the maximum possible punishment that can be imposed by a military court to 10 years of imprisonment, as well as the mandatory review of decisions made in such order after the end of the war by higher courts. Consolidation of the dual status of military courts as courts of general jurisdiction in peacetime and specialized courts in wartime will have a double effect: on the one hand, the operation of military courts in peacetime based on the strictest standards of justice will increase the effectiveness of the Armed Forces by strengthening law and order in military formations. And from the second – in the event of the threat of war and the beginning of hostilities, it will allow to adapt the justice system to wartime in the shortest possible time, while preventing the transformation of military courts into a repressive and punitive machine.

Key words: *courts, military courts, martial law, crime, judicial protection.*

Актуальність теми. Судова гілка влади як і інші правові інституції зазнала впливу війни, що, безумовно, внесло свої корективи в процес здійснення судочинства. Адже війна в країні не може не впливати на процес здійснення правосуддя. Проте, навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим, про що не раз, починаючи з 2010 року після ліквідації по доцільності створення військових судів і їх місце в системах військової юстиції та судів загальної юрисдикції, обговорювалося в наукових колах та самими суддями.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. передбачалося, що після утворення адміністративних судів місцеві адміністративні суди розглядатимуть адміністративні справи «крім справ адміністративної юрисдикції у сфері військового управління, розгляд яких здійснюють військові суди». Але після прийняття 6 липня 2005 р. Кодексу адміністративного судочинства України, який набув чинності 1 вересня 2005 р., його Перехідними положеннями вказана норма, що містилася у ч. 4 ст. 22 Закону України «Про судоустрій України», була виключена.

Ось і самі ж судді висловлювалися про те, що: по-перше, військовий суд – це державний орган, адже на відміну від тих самих судів офіцерської честі, військовий суд здійснює функції держави та диможе застосовувати заходи державного, а не громадського примусу.

По-друге, оскільки справи та спори, що розглядає військовий суд, так чи інакше пов'язані зі збройними силами, а значить і з національною безпекою, державною таємницею та обороноздатністю країни, військовий суд – це особливий процес розгляду цих справ і спорів. У деяких іноземних країнах цей особливий процес забезпечується шляхом здійснення правосуддя відповідно до особливих процесуальних кодексів. В інших країнах, зокрема в нашій, такого ж ефекту досягали шляхом введення в загальні процесуальні кодекси особливих правил судочинства щодо військовослужбовців.

По-третє, військовий суд – це особливий склад суду. Розгляд справ у військових судах, у тих країнах, де вони існують, здійснюється суддями-офіцерами, які є спеціалістами у питаннях права, що стосуються збройних сил.

По-четверте, військовий суд – це прийняті суддями цих судів іменем України судові рішення з питань, що належать до компетенції військових судів [2].

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється [7]. Разом з тим, забезпечити безперервну роботу суду під час війни не завжди вдається. Більше того, існують суди, які взагалі не здійснюють судочинства або працюють, не проводячи судові засідання, оскільки за даними Верховного Суду 20% судів опинилися під окупацією або в зоні бойових дій. Для врегулювання даного питання 24.02.2022 Рада суддів України прийняла ряд важливих та актуальних рішень «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ».

02.03.2022 Рада суддів України опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, з них такі основні: а) відкладати розгляд справи (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, оскільки велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи чи не можуть прийти в суд у зв'язку з небезпекою для життя; б) справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження; в) роз'яснювати громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із воєнними діями та можливість розгляду справ в режимі відеоконференції; для цього учасники справи мають заявити про участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

У разі неможливості участі в судовому засіданні, рекомендується подавати до суду клопотання про: 1) відкладення розгляду справи та розгляд справи за участі представника; 2) участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Відповідні клопотання можливо буде направити до суду засобами поштового зв'язку або через систему Електронного суду.

Щодо процесуальних строків, то воєнний стан не впливає на їх перебіг, проте може бути поважною причиною для поновлення або продовження процесуального строку; процесуальний строк, встановлений судом, поновленню не підлягає, а може бути виключно продовжений за клопотанням сторони спору; на час дії воєнного стану продовжуються строк загальної та спеціальної позовної давності, передбачений нормами цивільного та господарського законодавства.

03.03.2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів»», яким передбачено, що у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено [1].

Для реалізації конституційного права особи на судовий захист, Верховний Суд змінив територіальну підсудність більше 100 національних судів, які під час воєнного стану не можуть працювати. Тому в будь-якому випадку не дивлячись на те, що суд, який мав розглядати справу припинив свою діяльність, розгляд справи буде здійснюватись іншим судом найбільш територіально наближеним. Як дізнатися чи змінено територіальну підсудність судової справи, що розглядалася судом, на території діяльності якого йдуть активні бойові дії? Інформацію про зміну територіальної підсудності судових справ можна дізнатися безпосередньо на сайті конкретного суду (веб-сайт Судової влади України <https://court.gov.ua>).

26 квітня 2022 року у Верховній Раді України зареєстровано законопроект про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) №7316, яким передбачено:

1. Під час дії воєнного чи надзвичайного стану передбачається можливість дистанційної роботи секретаря та надання його повноважень іншим працівникам апарату суду;

2. Особливості судових викликів та повідомлень на період дії воєнного чи надзвичайного стану;

3. Передбачається, що підготовче провадження та/або судовий розгляд має бути проведений протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи;

4. Розширити сферу застосування письмового провадження у судах всіх юрисдикцій;

5. Поширити особливості розгляду судових справ, які застосовувалися у зв'язку із введенням карантину через COVID-19, також і на період дії воєнного чи надзвичайного стану;

6. Особливість вручення копії судового рішення на період дії воєнного чи надзвичайного стану.

Ситуація, яка сьогодні склалася в країні, потребує, нестандартних рішень та ідей для того, щоб налагодити доступ учасників до суду. Зараз, як ніколи, всі виклики, які постали перед судовою системою на шляху до запровадження електронного судочинства, повинні вирішуватись рішуче і без зволікань, надмірний формалізм за таких обставин шкодить авторитету судової влади, яка повинна захищати інтереси громадян у будь-яких умовах. Для учасників судового процесу створюються всі необхідні та водночас комфортні умови для якісного та ефективного вирішення спору. Запроваджений в Україні карантин та військовий стан попри суттєві обмеження та негативні наслідки, стали поштовхом для діджиталізації правосуддя, запровадження принципово нових процедур, спрямованих на захист прав, свобод та дотримання безпеки учасників судового

розгляду. Впевнені, що на практиці законодавство буде застосовуватись вдало та виважено, технічне забезпечення судів буде поліпшене і, зрештою, норми законодавчих актів будуть ефективно впроваджуватися для закріплення особливостей судового процесу в умовах в воєнного стану.

Слід закцентувати увагу на тому, що вивчення та аналіз прийнятих місцевими судами рішень (до 24 лютого 2022 року) показали, що найрозповсюдженішими серед військових злочинів та злочинів, вчинених військовослужбовцями, є вчинення дій, спрямованих проти порядку проходження військової служби, а саме: самовільне залишення військової частини або місця служби за ст. 407 КК України.

Слід зазначити, що протягом звітного періоду мали місце факти вчинення і інших видів злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України. Так, досить поширеним серед військових злочинів та злочинів, вчинених військовослужбовцями, є незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, передбачене ст. 263 КК України.

Але станом на сьогодні рекордно зросла кількість кримінальних проваджень щодо військових злочинів та щодо незаконного обороту зброї. З іншого боку кількість інших довоєнних проваджень значно зменшилася. Наразі всім учасникам потрібно пристосовуватися до нових реалій, та нових потенційних справ. Тому, знову все активніше ведеться дискусія про необхідність повернення військових судів. Водночас для того, щоб вони не тільки ефективно працювали, а й не порушували права громадян, необхідно врахувати й особливості роботи в умовах бойових дій, а значить, підвищеного навантаження.

Велика ймовірність, що військові суди не будуть створювати ні під час війни, ні після її закінчення. Про це зазначив Голова Верховного Суду Всеволод Князев під час онлайн зустрічі, організованої Асоціацією правників України та присвяченої обговоренню особливостей роботи судової системи України в умовах війни [3].

Окрім того, окрема Голова ВС зазначив, що питання щодо створення військових судів не просте. За такої складної ситуації в Україні як зараз, буде дуже важко. Необхідно знайти великі кошти на їх створення, відсутня Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада правосуддя. Набрати суддів до цих судів, не порушуючи Конституцію України, буде проблематично.

Цікавим є той факт, що каменем спотикання у фаховому середовищі стала концептуальна мета одягнення Феміди у військову форму. Зокрема, під час круглого столу «Запровадження інституту військових судів в Україні», що проводився на базі профільного комітету ВР, ця ідея розділила присутніх експертів на протилежні табори. Природно, що серед прихильників проектів опинилися ті, хто безпосередньо працював у військових судах і знайомий з їхньою специфікою [4].

На нашу думку, цілком логічним є те, що якщо в Україні були створені військові прокуратури, створення системи військових прокуратур, є оправданим. Оскільки завданням цих органів є збирання доказів щодо вини військовозобов'язаних для подальшого обґрунтування державного обвинувачення, то чому б не створити військові суди. Ми наважимося лише здогадуватися, яка кількість військових злочинів буде надходити до суду після війни.

Потрібно законодавчо, а у випадку необхідності й на конституційному рівні закріпити положення, відповідно до якого в мирний час військові суди входять до системи судів загальної юрисдикції та розглядають кримінальні, адміністративні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у ЗСУ та інших військових формуваннях. У випадку оголошення воєнного стану діяльність військових судів регулюється законом. Закон про діяльність військових судів під час війни повинен регламентувати низку питань. Зокрема, порядок призначення, звільнення та переведення військових суддів. Доцільним було б увести інститут тимчасового призначення, звільнення та переведення військових суддів на період стану війни Верховним Головнокомандувачем за поданням Голови Верховного Суду з обов'язковою перевіркою прийнятих таким чином рішень спеціальним органом після завершення стану війни. Також слід урегулювати питання мережі військових судів. Верховний Суд як вищий орган системи судів загальної юрисдикції повинен мати можливість оперативного адаптувати мережу військових судів залежно від зміни дислокації військових формувань. Під час війни компетенцію військових судів необхідно буде поширити щонайменше на злочини проти основ національної безпеки, а можливо і більше, оскільки декілька місяців війни показали, що злочини, вчинені військовослужбовцями посягають і інші сфери життя. Крім цього, необхідно встановити додаткові гарантії незалежності військових суддів від впливу з боку командування на місцях. Наприклад, такою гарантією може бути введення голови Військової колегії ВС до складу Ради національної безпеки та оборони (а також до складу військового кабінету при ній) та надання військовим суддям (у випадку здійснення тиску на них) права прямого звернення до секретаря РНБО.

Серед необхідних механізмів – запровадження спрощеної процедури розгляду кримінальних проваджень у військових судах під час війни. Тобто зменшення терміну процесуальних дій, обмеження кількості інстанцій, що здійснюють перегляд рішень військових судів, двома, з одночасним обмеженням максимально можливого покарання, що може призначити військовий суд, 10-ма роками позбавлення волі, а також обов'язковим переглядом рішень, прийнятих у такому порядку після завершення війни вищими судовими інстанціями. Закріплення подвійного статусу військових судів як судів загальної юрисдикції у мирний час та спеціалізованих судів на час війни дасть і подвійний ефект: з одного боку, діяльність військових судів у мирний час на основі найсуворіших стандартів правосуддя підвищить ефективність Збройних сил за рахунок зміцнення правопорядку у військових формуваннях. А з другого-у випадку виникнення загрози війни та початку бойових дій дозволить в максимально короткі строки адаптувати систему правосуддя до воєнного часу, водночас не допустивши перетворення військових судів на репресивно-каральну машину. Ми маємо сподівання, що після війни, всі злочинці будуть покарані. Адже, після Другої світової війни міжнародні, національні та військові суди провели судові процеси над десятками тисяч обвинувачених у військових злочинах. Зусилля щодо притягнення до відповідальності винних у злочинах нацистської епохи тривають і в 21 столітті. На жаль, більшість злочинців ніколи не були засуджені або покарані. Проте післявоєнні судові процеси створили важливі юридичні прецеденти. Сьогодні міжнародні та національні трибунали прагнуть дотримуватися принципу, що ті, хто вчиняє звірства у воєнний час, повинні бути притягнуті до відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій та статус суддів в Україні : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII.
2. Без військових судів потрібного рівня ефективності правосуддя у військових формуваннях не досягти. URL: <http://yurgazeta.com/interview/-bez-viyskovih-sudiv-potribnogo-rivnya-efektivnosti-pravosuddya-uvviyskovih-formuvannya-ne-dosyagti.html>
3. Князев В. Мало ймовірно, що в умовах воєнного часу ми створимо військові суди. URL: <https://pravo.ua/malo-ymovirno-shcho-v-umovakh-voiennoho-chasu-my-stvorymo-viiskovi-sudy-holova-vs-vsevolod-kniaziev/>
4. Висоцька Г. Відновленню військових судів в Україні чинить опір сама... Конституція? *Закон і Бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/118588.html>
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV/
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII.